

Š T Ú D I E

„VEĽKÁ“ MORAVA AKO PRÍKLAD PLURALITY MINULOSTÍ V MODERNOM SLOVENSKOM BÁDANÍ

MIROSLAV LYSÝ

LYSÝ, Miroslav. "Great" Moravia as an Example of the Plurality of Pasts in Modern Slovak Research. *Historický časopis*, 2026, 74, 3, pp. 423-439, Bratislava.

The dominant trend in Slovakia before 1989, as in other countries of the Soviet bloc, was Marxist historiography. This created, from Mojmirid Moravia, a concept—practically accepted by the consensus at the time—of the first state on our territory with widespread forms of early feudal exploitation and the corresponding stage of development of the so-called feudal Great Moravian nation. In the period prior to 1989, complementary to these conclusions, the so-called Central European model of the state was also developed; while it did not directly contradict the Marxist view of early medieval history (in the language of the time, this period was referred to as early feudal), it can be regarded as a distinct type of historiographical treatment of the history of the early and high Middle Ages.

The study examines the partial overlap of these narratives in post-1989 literature. At the same time, it addresses the most significant conclusions of nationalist (especially neo-Ludák) literature that evaluates Mojmirid Moravia as the first state entity of the Slovak nation, thereby examining Dušan Kováč's thesis on nationalism as the successor to Marxism. This thesis may find justification in terms of the relationship between the conclusions of certain works from before 1989 and after, particularly those works that emphasize the value of the so-called sovereignty of "Great" Moravia, or seek evidence of the use of the royal title by Great Moravian rulers (V. Vaněček, L. Havlík, and later especially M. Homza). From the perspective of non-nationalist concepts of early medieval history in Slovakia, the study then attempts to assess the extent to which historiography has succeeded in interpreting new research topics in line with trends in neighbouring historiographies.

Keywords: Slovak historiography. Great Moravia. Mojmirid Moravia. Marxist historiography. Early Middle Ages.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2026.74.3.2>

Úvod

Spoločenská veda s názvom futuroológia v sebe zahŕňa dva základné, niekedy vzájomne sa kombinujúce smery, a to exploratívny (skúmajúci pluralitu rôznych budúcností) a normatívny (skúmajúci jednu, napríklad ideálnu, teda optimálnu budúcnosť). História ako veda skúmajúca minulosť človeka síce v sebe inherentne zahŕňa predpoklad, že minulé deje sú ukončené, avšak podstata historickej vedy v sebe obsahuje niekedy až príliš široké možnosti interpretácie prameňov. Tie pôsobia, akoby minulosť nebola iba jedna, statická a uzavretá, ale ako množstvo popri sebe existujúcich variantov minulostí.¹ Historiografia ako náuka o skúmaní historických prác sa takouto variáciou minulostí venuje permanentne, skúma rozdiely v interpretáciách medzi jednotlivými historikmi i historickými školami a národnými historiografiami.

Výnimku nemôže predstavovať ani slovenská historiografia, v ktorej taktiež nie je núdza o témy s rozličnými variáciami a interpretáciami minulostí. Hoci na syntetické spracovanie dejín slovenskej historiografie zatiaľ ešte čakáme,² niektoré témy sú spracované podrobnejšie. Táto štúdia bude analyzovať historiografiu mojmirovskej Moravy 9. a začiatku 10. storočia, ktorú v súčasnej historiografii i v spoločenskom diskurze ešte stále najčastejšie nazývame Veľkou Moravou.³ Tento politický útvar vybudovaný slovanským kmeňom (*gens*) Moravanov niekedy pred rokom 822 a ktorý v určitých častiach 9. a začiatku 10. storočia zahŕňal aj viaceré formy nadvlády nad okolitými kmeňmi,⁴ z rôznych dôvodov

- 1 ASSIS. *Plural pasts. Historiography between Events and Structures*. Cambridge 2023, s. 1-10.
- 2 KOVÁČ. Slovenská historiografia po roku 1989 v medzinárodnom kontexte: teoreticko-metodologické aspekty. In *Historický časopis*, 2025, roč. 73, č. 1, s. 7. Základnou prácou k dejinám dejepisectva tak stále zostáva monografia KUTNAR a MAREK. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisevství. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha 2009, kde je však autorom slovenského dejepisectva venovaný priestor pôsobiaci skôr ako doplnok českého dejepisectva.
- 3 Letný pohľad na zahraničné práce však ukazuje, ako sa dnes na Slovensku už ústavne kanonizovaný názov „Veľká Morava“ v zahraničí používa veľmi zriedka. Porovnaj napr. WOLFRAM. *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907*. Wien 1987, s. 359-367. K niektorým aspektom ohľadom pomenovania tohto útvaru porovnaj napr. HADLER. Historiografický mýtus Veľké Moravy v 19. a 20. storočí. In *Časopis Matice Moravské*, 2001, roč. 120, č. 1, s. 156-158.
- 4 V historiografii bolo doposiaľ prezentovaných viacero modelov vzťahu medzi Moravanmi a obyvateľmi Nitry (resp. Nitrianska), a to vrátane možnosti, že títo obyvatelia boli taktiež Moravanmi. To by sa týkalo súčasne aj Pribinu. DITTRICH. *Christianity in Great-Moravia*. Groningen 1962, s. 67-68; HAVLÍK. *Morava v 9. a 10. století. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace*. Praha 1978, s. 88; SIEKLICKI. Quidam Priwina. Z zagadnień kształtowania się państwowości morawskiej w IX wieku. In *Slavia occidentalis*, 1962, roč. 22, s. 118-122; TŘEŠTÍK. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935)*. Praha 1997, s. 271. S prehodnotením svojich názorov ten istý autor: TŘEŠTÍK.

príťahoval záujem historického bádania, preto sa pri tejto téme už stretávame aj s dejinami historiografie k mojmirovským dejinám.⁵

Zdá sa, že zdôrazňovanie významu tejto témy je takmer povinnou jazdou každej z podobných sumarizácií, nemôže preto chýbať ani v tejto analýze. Poznamenajme preto, že „Veľká“ Morava má svoje miesto v preambule Ústavy Slovenskej republiky z roku 1992 v podobe „historického odkazu Veľkej Moravy“.⁶ Ide o jediný politický útvar, ktorý sa v preambule spomína. Súčasne nie je z preambuly celkom zrejmé, čo konkrétne obsah tohto historického odkazu znamená. Podobne, 5. júl je v zmysle zákona z roku 1993⁷ ako deň svätého Cyrila a svätého Metoda štátnym sviatkom, aj keď pri pohľade na oficiálne prejavy predstaviteľov štátu nie je úplne jasné, čo si ako slovenská spoločnosť pripomíname. Táto neurčitosť a nevyhranenosť je pre slovenské pomery typická a akiste sa v budúcnosti stane vďačným námetom historických prác v budúcnosti.

Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871. Praha 2001, s. 107–135. Doteraz „samozrejmé“ stotožnenie Pribinu s Nitrianskom sproblematisoval HARVÁT. From Slavic Leader to National Ruler: A Modern Discursive Construction of the Early Medieval Rulership of Pribina († 861). In *Forum Historiae*, 2022, roč. 16, č. 1, s. 9–31; HARVÁT. Od kmeňových vodcov k teritoriálnym vládcom: Premeny kniežacej moci v slovenskom prostredí nad stredným Dunajom (791 – 955). In ŠTEFÁNIK a STEINHÜBEL, eds. *Panovnícká moc v stredoveku. Legitimita – atribúty – reprezentanti*. Bratislava 2022, s. 107–147.

- 5 ŠKVARNÁ a HUDEK. *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava 2013. Táto práca sa zameriava skôr na všeobecný ohlas cyrilo-metodskej tradície v 19. a v 20. storočí, obsahuje však prirodzene aj spracovanie historického výskumu. Najkomplexnejšie spracovanie historiografie k mojmirovskej Morave predstavuje monografia ALBRECHT. *Geschichte der Großmährenforschung in den Tschechischen Ländern und in der Slowakei*. Praha 2003.

Svätoplukovskú tému z historiografického hľadiska spracovali autori pod vedením Martina Homzu: HOMZA et al. *Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy*. Bratislava 2013. Autormi historiografických kapitol sú Martina Pillingová, Naďa Labancová a Peter Podolan, pričom v knihe chýba spracovanie historiografie v 20. storočí. Interpretácie recentnej historiografie od zostavovateľa sú podrobnejšie potom spracované v osobitnej štúdii: HOMZA. Svätoplukovská tematika v slovenskej historiografii posledného obdobia. In *Slovenský časopis historický*, 2022, roč. 3, č. 1, s. 3–18. Tento historiografický prehľad sa zameriava na delenie autorov podľa toho, či súznia s autorovými závermi o Svätoplukovi ako kráľovi obyvateľstva s názvom *Slověni* žijúcich na Morave, v Nitriansku a v Zadunajsku ako predkami dnešných Slovákov. Podobne stavaný je aj polemický príspevok rovnakého autora HOMZA. Ešte raz k téme kráľovského titulu pre Svätopluka I. alebo odpoveď na odpoveď Jána Steinhübla, ale aj iným súčasným aj minulým antidicosvätoplukiánom. In *Historické štúdie*, 2016, roč. 26, č. 1, s. 139–162. Tiež HOMZA. The Image and Interpretation of Svatopluk in the Eyes of Slovak Historians Over the Last Hundred Years and One Short Remark at the End. In *Konštantínove listy*, 2022, roč. 15, č. 2, s. 16–34.

- 6 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky, Preambula.

- 7 Zákon NRSR č. 241/1993 Zb. o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch.

„Veľká“ Morava ako včasnofeudálny štát

V našom priestore dominoval v prvej polovici 20. storočia národne orientovaný naratív hľadajúci vo „Veľkej“ Morave dôkaz o národnom bytí v konfrontácii s ostatnými stredoeurópskymi národmi. Z pohľadu vedeckej metodiky nie je zásadný rozdiel medzi národným naratívom čechoslovakistického typu (ako je to vidieť u Václava Chaloupeckého) alebo tým, kde sa obyvateľstvo „Veľkej“ Moravy identifikuje so Slováckmi.⁸ Z metodického hľadiska si boli obidva prístupy podobné; národ je v oboch prístupoch skôr pasívnou množinou jednotlivcov, ktorých na základe určitej „objektívnej“ skutočnosti (v ideálnom prípade sa za ňu vyhlasoval jazyk) bolo možné prehlásiť za národ. Politické dejiny boli potom vyjadrením tohto bytia a zväčša sa interpretovali ako cesta k uchovaniu existencie alebo k prehlbeniu jeho suverenity. S ohľadom na vtedajší stav dejepisectva bol dôraz na politické dejiny štátov a národov v historiografii dominujúci.⁹ Istým osviežením tak boli metódy i predmet skúmania slavistiky skúmajúcej najmä osobné mená a miestne názvy. Treba však skonštatovať, že diskusie o pôvode miestnych názvov, z ktorých sa odvodzovala etnicita miestneho obyvateľstva,¹⁰ či určovanie geografického pôvodu kniežaťa Rastislava podľa tvaru mena¹¹ je treba pokladať za metodicky prinajmenšom problematické a z hľadiska dlhodobých trendov v historických vedách za nikam nevedúce.

Aj preto treba vnímať príchod marxistickej historiografie na scénu ako nový jav, ktorý umožnil originálnym spôsobom interpretovať raný stredovek. Základným hýbateľom už tak nebol národný antagonizmus medzi „Nemcami“ a „Slovanmi“, ale antagonizmus vznikajúci v dôsledku nového výkladu dejinných síl. Hoci je pôvod marxistickej historiografie spätý s menom Karla Marxa, majme na pamäti, že jeho historické interpretácie vychádzajú zväčša z Kapitálu, ktorý historickým dielom nebol.¹² Typickým znakom marxistickej historiografie bolo

8 Československé a slovenské národovedctvo vo vzájomných protikladoch na príklade Václava Chaloupeckého a Petra Ratkoša analyzoval ŠEDIVÝ. Poučenie z krízového vývoja v stredovekej scholastike alebo esej o nás stredovekároch. In *Forum historiae*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 16.

9 HUDEK. Slovenská historiografia a československé dejiny v rokoch 1918 – 1968. In *Forum historiae*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 50.

10 Napríklad STANISLAV. *Slovenský juh v stredoveku, I. diel (=Spisy jazykovedného odboru Matice slovenskej, Seria B, Sväzok I)*. Turčiansky sv. Martin 1948, s. 23-24, kde autor v úvode načrtáva problém rozlíšenia Slovanov v Panónii na Slovákov a Slovincov z hľadiska vtedy aktuálneho stavu jazykovedného výskumu. Stanislavov vývoj od polovice 30. rokov zhrnul ŠEDIVÝ. Die slowakische Geschichtsforschung des 20. Jahrhunderts auf der Suche nach „ihrem“ Frühmittelalter. In *Vergangenheit und Vergegenwärtigung (=Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 14)*. Eds. Reimitz a Zeller. Wien 2009, s. 258.

11 STANISLAV, *Slovenský juh v stredoveku I*, s. 98 i inde.

12 V neskoršej fáze marxistickej historiografie u nás si však prinajmenšom Matúš Kučera všimol význam Marxovej práce „Grundrisse“ venujúcej sa predkapitalistickým formám výroby. KUČERA. Marxove „Grundrisse“ a problém spoločensko-ekonomickej formácie. In *Histo-*

členenie dejín, ktoré sa prestalo identifikovať s tradičnými (a povedzme si aj že zložito ospravedlniteľnými) historickými obdobiami v podobe praveku, staroveku, stredoveku a novoveku, ale ťažiskovými sa stali sociálno-ekonomické formácie (v jazyku socialistickej ústavy z roku 1960 išlo o „spoločenské zriadenie“) v podobe prvotnopospolnej spoločnosti, otrokárstva, feudalizmu a kapitalizmu.¹³

Práve zmienená charakteristika, z ktorej vyplýva učenie o hospodárskej základni a o spoločenskej nadstavbe, potom veľmi zaujímavo vplývala aj na nové výklady raného stredoveku v priestore českej historiografie. Pokladajme za jedného z kľúčových autorov k našej téme českého právneho historika Václava Vaněčka (1905 – 1985), ktorého povojnové práce už stihli absorbovať viaceré zo záverov sovietskeho jazykovedca a historika Nikolaja Deržavina (1877 – 1953).¹⁴ Tento typ marxistickej historiografie už pritom nebol iba výrazom prekonania ranej fázy marxizmu po 1. svetovej vojne. Nachádzal sa v ňom nový prvok, ktorý bol reakciou na predošlé nacionálne dejepisectvo, v rámci ktorého sa pokúšali viacerí nemeckí autori dokázať historickú neštátotvornosť u Slovanov.¹⁵ V tejto súvislosti je pre neskoršiu diskusiu kľúčové, keď sa napríklad Josef Pekař (1870 – 1937) domnieval, že kultúrny transfer od Germánov ku Slovanom bol dôležitým prvkom dejín slovanských národov,¹⁶ čím sa Pekař výrazne odklonil od dedičstva Františka Palackého (1798 – 1876) a jeho nasledovníkov. Po druhej svetovej vojne by bolo bývalo takéto tvrdenie vo všeobecnej atmosfére i v dobe zdôrazňovania všeslovanstva zo strany Sovietskeho zväzu značne problematické.

V tomto ukázali marxistické východiská tú výhodu, že sa pre vznik štátu museli predpokladať dostatočné impulzy v domácej hospodárskej základni. Dajme slovo Václavovi Vaněčkovi:¹⁷

„Jestli-že naši předkové – a Slované vůbec – dlouho státy neměli, byl příčinou toho prostě nedostatek vnitřních podmínek, za nichž by se stát mohl a musil objevit. Nikdy žádná apriorní ‚nesvornost‘ a ‚nedostatek politic-

rický časopis, 1983, roč. 31, s. 325-345.

13 Podrobnejšie ELEY. Marxistická historiografie. In *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*. Eds. Berger; Feldner a Passmore. Brno 2016, s. 79-88.

14 U nás známeho najmä vďaka práci DERŽAVIN. *Slovania v dávnej minulosti*. Bratislava 1950.

15 Napríklad HÖFLER. Ab-handlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte. IV. Die Epochen der slavischen Geschichte bis zum Jahre 1526. In *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe*, 1880, roč. 97, s. 816-818.

16 PEKAŘ. *O smyslu českých dějin*. Praha 1999, s. 387-389.

17 Medzi ne treba radiť napríklad VANĚČEK. *Stát Přemyslovců a středověká říše*. Praha 1945. V tejto práci sa nachádza aj pomerne zaujímavý úvod, v ktorom naznačuje svoje osobné pracovné podmienky počas vojny. Porovn. tiež VANĚČEK. *Počátky práva a státu v Československu*. Praha 1946.

kého smyslu‘ nemohly ve vhodných podmínkách zabrániti vzniku státu, stejně jako žádný ‚nájezd‘ (germánský, avarský a pod.) a žádné sebevětší vnější nebezpečí za nedostatku těchto podmínek samy o sobě nemohly skutečný stát v život vyvolat.“¹⁸

Hoci Vaněček priamo necitoval starších autorov, je očividné, že naráža na nacionálnu polemiku, v časti ktorej sa Slovanom zvykla pripisovať bytostná nešťáto-
tovnosť. Kým nacionálne dejepisectvo muselo riešiť, či štáto-
tvorné impulzy boli u Slovanov dostatočne silné, alebo si títo Slovania museli vypomôcť zvon-
ka, marxistické dejepisectvo takúto dilemu neriešilo vôbec. Štát ako organizácia
tvoriaca v marxistickom ponímaní spoločenskú nadstavbu mohol existovať len
za predpokladu dostatočných podmienok v hospodárskej základni. Tie buď boli
prítomné, a vtedy mohol štát vzniknúť, alebo prítomné neboli a spoločenstvo
zostalo v predštátnom usporiadaní.

Z toho však vyplýva, že marxistická historiografia v Československu do-
kázala byť hneď po druhej svetovej vojne komplementárna k dedičstvu časti
nacionálne orientovaného dejepisectva,¹⁹ keďže vedela vysvetliť vznik štátu na
našom území aj „bez Nemcov“. Zahrnula tak v sebe prvok triedneho boja, ako
aj zápas za národnú slobodu a v tomto akoby len kopírovala motívy naznačené
v rozvláčnych vetách Prehlásenia k Ústave 9. mája z roku 1948.²⁰ V povojno-
vých podmienkach však bolo samozrejme potrebné, aby tento nacionálny prvok
v marxistickej historiografii nemal dominujúce rysy nacionálneho partikulariz-
mu, keďže cieľom bolo obhájiť slovanstvo ako celok.

Vaněčkov poukaz na význam hospodárskej základne u Slovanov je jasne cítiť
aj v syntetickej práci Jána Dekana (1919 – 2007) *Slovenské dejiny* 2, v ktorej
autor kladie dôraz na kolektivistické formy vlastníctva pôdy a hľadanie trva-
lejšej sociálnej diferenciácie.²¹ Náznaky sociálnej podmienenosti politických
dejín však autor rozvinul dôslednejšie až v druhej polovici práce, keď mal za
sebou veľkú časť tradičného (veľko)moravského naratívu v podobe prvých knie-
žat, pôsobenia cyrilo-metodskej misie a napokon konfliktu medzi Rastislavom

18 VANĚČEK. *Prvních tisíc let... Předstání společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů*. Praha 1949, s. 63-64.

19 Porovnaj napr. HARVÁT. From Slavic Leader to National Ruler: A Modern Discursive Construction of the Early Medieval Rulership of Pribina († 861). In *Forum Historiae*, 2022, roč. 16, č. 1, s. 25-30.

20 Ústavný zákon č. 150/1948 Sb. Ústava Československej republiky, Prehlásenie. Z hľadiska dobových pomerov vyznieva relatívne bizarre spomenutie prijatia kresťanstva Čechmi a Slovákmi žijúcimi „pred tisíc rokmi“ v spoločnom štáte, pričom toto kresťanstvo, ako sa zdôrazňovalo, bolo prijaté z východu.

21 DEKAN. *Slovenské dejiny. Diel II. Začiatky slovenských dejín a ríša veľkomoravská*. Bratislava 1951, s. 13-17.

a Svätoplukom. J. Dekan ale kládol veľký dôraz na hospodárske zmeny „moravsko-slovienskej“ spoločnosti na prelome 8. a 9. storočia, keď aj má nastávať premena z kolektívneho rodového vlastníctva na individuálne. Tak sa v kontexte s rozvojom otroctva mení „demokratická“ rodová spoločnosť Slovanov na vykorisťovateľskú spoločnosť veľkomoravskú, uzatvára J. Dekan.²²

V najdôslednejšej podobe bol včasnofeudálny charakter „Veľkej“ Moravy prezentovaný Petrom Ratkošom, a to v osobitnej štúdii²³ aj v akademickej syntéze *Dejiny Slovenska I*. Z povahy veci, teda z existencie súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov (t. j. v podstate pôdy), z právneho donútenia feudálov na nej pracovať a vytvárať nadvýrobok i z existencie ideologickej opory feudalizmu v podobe kresťanstva mohlo dôjsť k vybudovaniu včasnofeudálneho štátu.²⁴ Bolo príznačné, že takto schematický popis hospodárskych vzťahov, ktorý sa letmo opieral o archeologické pramene a ich interpretácie, sa len ťažko dal podporiť presvedčivou argumentáciou. Neprekvapí, ak sa za kľúčový doklad existencie súkromného vlastníctva pokladala Pribinova *proprietas* v Nitre, ktorú spomínalo dielo *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov*.²⁵

Hoci sa dá posun k záujmu o sociálno-hospodárske štruktúry spoločnosti oceňiť, na strane druhej si nemožno nevšimnúť schematickosť a strnulosť záverov. Táto schematickosť a strnulosť súvisela s tým, že sa tradičnej marxistickej schéme prispôboval stav pramennej základne. Inak povedané, namiesto toho, aby autori analyzovali písomné i archeologické pramene a z nich sa pokúšali preveriť marxistické schémy (a prípadne ich aplikovať), vo výsledku sa skôr zdá, že sa jednotlivé archeologické a písomné pramene v ich interpretáciách prispôbovali schémam tak, aby bolo možné „dokázať“ včasnofeudálne pomery, vykorisťovanie a tým vlastne aj budovanie štátu.²⁶

Ak sa teda marxistický prístup v Československu mohol javiť tesne po druhej svetovej vojne ako novinka, interpretácie veľmi rýchlo smerovali skôr k opakujuúcim sa konštatovaniam o včasnofeudálnom štáte a o vykorisťovaní, a to bez zvláštnej inovácie. Tieto schémy prestali byť zaujímavé, tvorili však povinnú časť k prezentácii iných, napríklad archeologických výskumov.

22 Tamže, s. 123-134. Podrobnejšie problém vzniku štátu v marxistickej literatúre z obdobia po 2. svetovej vojne analyzoval HUDEK. Great Moravia in Slovak Marxist Historiography. In NODL; WĘCOWSKI a ZUPKA, eds. *Marxism and Medieval Studies. Marxist Historiography in East Central Europe*. Leiden; Boston 2024, s. 265-270.

23 RATKOŠ. Počiatky feudalizmu na Slovensku (K problematike raného feudalizmu v našich krajinách). In *Historický časopis*, 1954, roč. 2, č. 2, s. 252-276.

24 RATKOŠ. Obdobie včasného feudalizmu. In *Dejiny Slovenska I (do roku 1526)*. Bratislava 1986, s. 125-129.

25 Tamže, s. 128.

26 Z viacerých prác spomeňme POULÍK. *Starí Moravané budují svůj stát*. Gottwaldov 1960, s. 139-152.

V spojení marxistickej historiografie a povojnového „slovanského“ či „československého“ národovectva sa však zároveň skrýval jeden zaujímavý paradox. Pôvodní marxistickí autori, ktorí boli v podstate skôr ľavicoví libertariáni, vnímali totiž štát negatívne ako vykorisťovateľskú entitu (a optimisticky sa verilo, že štát v budúcnosti zanikne po dobudovaní komunizmu). Pre historikov z prostredia českej a slovenskej historiografie po druhej svetovej vojne však „veľkomoravský“ včasnofeudálny štátny útvar predstavoval predmet skúmania, ku ktorému prejavovali ťažko skrývané sympatie. Vykorisťovateľský útvar, „veľkomoravský štát“, tak bol zároveň predobrazom zápasu stredoeurópskych Slovanov v bojoch proti „nemeckému“ živlu, prípadne symbolizoval pokrok, tak nevyhnutný v dialektike dejín. V tomto zmysle bol postoj marxistickej historiografie v podstate nemarxistický.²⁷

Dôraz na istú mieru civilizovanosti sa stal kľúčom k charakteristike „Veľkej“ Moravy; v tomto ranofeudálnom štáte malo už za Svätopluka dôjsť k plnému sformovaniu ranofeudálneho štátu, v ktorom sa mal panovník zmocniť vlastníctva nad krajinou, v ktorej vládol.²⁸ Spojením tézy o včasnom feudalizme (teda ranostredovekej spoločnosti s prítomnosťou feudálov) a patrimoniálnom štáte (vo vlastníctve panovníka) však vznikol nie celkom jasne vysvetlený paradox, ktorý na ďalšiu úroveň posunuli štúdie interpretujúce ranostredoveké „štáty“ v strednej Európe ako tzv. stredoeurópsky typ.

Stredoeurópsky typ štátu a Veľká Morava

Vytvorenie tézy o stredoeurópskom type štátu súvisí s výskumom zameraným nie primárne na politické dejiny, ako skôr na hospodárske základy a úroveň správy ranostredovekých Čiech, Poľska a Uhorska. Podstata diskusie v istom ohľade pripomínala starú Pekařovu tézu o pôvode štátu v strednej Európe a o transponovaní vzorov zo zahraničia. Aj preto sa medzi rano- a vrcholnostredovekými štátmi hľadali rôzne štrukturálne podobnosti, ktoré sa zdali byť na prvom mieste v podobe tzv. služobníckej organizácie.²⁹ Tieto „štáty“ sa v očiach jednotlivých autorov javili byť natoľko podobné, že buď museli svoje štrukturálne prvky preberať navzájom od seba, alebo mať jednu spoločnú predlohu, a tou mohla byť jedine mojmirovská Morava. Najpodstatnejším rozdielom sa tu asi javila skutoč-

27 V priestore archeologickej vedy počas komunistického režimu je podobný postoj k „Veľkej“ Morave smerujúci k romantizácii „svojho“ raného stredoveku a k marxistickej tautológii: MACHÁČEK. Marxists, Pseudo-Marxists and Neo-Marxists in Czech Archeology. In *Marxism and Medieval Studies*, s. 282-294.

28 KUČERA. *Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9. – 13. storočí*. Bratislava 1974, s. 42-43.

29 Koncízne zhrnutie od jedného z autorov teórie: TŘEŠTÍK. *Mysliť dějiny*. Praha; Litomyšl 1999, s. 95-99.

nosť, že (v rozpore s Kučerovou tézou o patrimoniálnom štáte³⁰), Mojžírovcom sa nemalo podariť zmocniť pôdy slobodných obyvateľov, kým v neskorších štátoch mali toto „vrchné vlastníctvo“³¹ získať kniežatá.³²

Podobne ako marxistická historiografia, aj autori tzv. stredoeurópskeho typu štátu sa zameriavali na analyzovanie a pomenovanie vývojových štádií (kmeň, štát) raného a vrcholného stredoveku, zaradiac tak mojžírovskú Moravu do prostredia, v ktorom „štát“ mal pohltiť kmeňové štruktúry, no zatiaľ sa mu plne nepodarilo ovládnuť spoločnosť slobodných ľudí, ktorých mala byť v populácii väčšina. V porovnaní s marxistickou historiografiou sa tak teória stredoeurópskeho typu štátu v plňších rozmeroch rozvíjajúca sa po roku 1989 stala o niečo presvedčivejšou. Súviselo to predovšetkým s tým, že jej autori dávali prednosť analýze prameňov pred dovtedajším marxistickým (či pseudomarxistickým) schematizmom. Napriek tomu sa však ako problematická ukázala najmä terminologická výbava tejto teórie,³³ rovnako sa nezdá byť správna téza o jedinečnosti služobníckej organizácie v priestore strednej Európy.³⁴

Po roku 1989

Po Novembri 1989 v mnohých ohľadoch pokračoval výskum dejín 9. storočia. Azda najviditeľnejším sa ale stal pokus o plný návrat nacionálne orientovanej historiografie,³⁵ ktorá však netvorila celkom jednotný prúd. Nacionálne narácie sa totiž nachádzali, ako sme si už mohli všimnúť, aj v marxistickej historio-

30 Porovnaj pozn. č. 28. Kučera si mojžírovský svet 9. storočia predstavoval (na základe Marxa) ako vojensko-koristnícku inštitúciu, v ktorej sa styk s neskororímskymi modelmi nadobudol len sprostredkované. KUČERA. Velká Morava a začiatky našich národných dejín. In *Historický časopis*, 1985, roč. 33, č. 2, s. 187-189.

31 D. Třeštík tu narážal na z recipovaného rímskeho práva odvodenú tézu o delenom vlastníctve, ktorá sa však nachádzala v učení, nie v krajinskom (zemskom) práve jednotlivých krajín a v strednej Európe sa objavila určite neskôr než vo vrcholnom stredoveku. Podrobnejšie: LYSÝ. Delené vlastníctvo v práve platnom na území Slovenska. In *Acta Iuridica Olomucensia*, 2021, roč. 16, č. 1, s. 23-31.

32 TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 295-296.

33 Tamže, s. 353: „Jestliže tedy Bořivoj zlikvidoval potlačením vzpoury kmenové zřízení a na znamení toho postavil na sněmovním a nastolovacím poli křesťanský kostel, vybudoval Spytihněv okolo těchto hradů nakupených okolo nově založené Prahy zřízení nové – stát.“

34 Porovnaj napr. CURTA. Archeológia ranostredovekej služobníckej organizácie vo východnej Európe. In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 142-158. Príkladom vysporiadania sa nielen s otázkou služobníckej organizácie, ale s konceptom stredoeurópskeho typu štátu vôbec je aj: KALHOUS. Model státu středoevropského typu: Koncept na pomezí tradice a inovace. (Ke kontinuitě a diskontinuitě v české historiografii po r. 1948). In *Forum historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 159-173. Osobitne cenné je zaradenie tohto konceptu do súradníc dobovej historiografie.

35 KOVÁČ, Slovenská historiografia po roku 1989 v medzinárodnom kontexte, s. 12-14.

grafii. Jedna časť nacionálneho diskurzu na Slovensku po roku 1989 ale zvlášť vyčnievala a treba ju dať do súvisu s neoludáckymi interpretáciami. Ludáckou historiografiou sme sa doposiaľ v tomto prehľade nezaoberali,³⁶ v porovnaní s inými nacionálnymi poňatiami mojmirovskej Moravy však má nasledovné znaky. Tým prvým je skutočnosť, že nejde len o historiografiu v zmysle akademicky vedeného výskumu, ale že súvisí s ľudáckym (politickým) programom suverenity slovenského národa zaobaleným do historizujúcich motívov.³⁷ Ďalej ide o stotožnenie obyvateľstva „Veľkej“ Moravy „výlučne“ so Slovákami,³⁸ pričom nechýba ani interpretácia, podľa ktorej v roku 1939 došlo k „obnoveniu slovenskej štátnosti“.³⁹ A napokon je to rozvíjanie motívov o „Svätoplukovskej korune“, teda ide o vytvorenie symbolu, ktorý v ľudáckom duchu má nahradiť dovtedy „nanucovanú“ svätoštefanskú, resp. svätováclavskú korunu.⁴⁰

Pôsobenie neoludáckej verzie slovenského nacionálneho naratívu bolo viditeľné predovšetkým po rozpade Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky v roku 1992. Koketovanie s myšlienkou, že samostatná Slovenská republika ako jej nástupnícky štát je vlastne „2. Slovenskou republikou“, malo svoj predobraz v tom, že sa vyhlásenie samostatnosti zo 14. marca 1939 interpretovalo ako „obnovenie slovenskej štátnosti“,⁴¹ čo by samozrejme malo znamenať, že tou prvou štátnosťou bola mojmirovská Morava. Že išlo o moravské územie, samozrejme nič neznamenal, vzhľadom k tomu, že Morava mala byť len geografickým označením tam žijúcich Slovákov.⁴² Hoci je možné tento naratív identifikovať ako neoludácky, na strane druhej treba poznamenať, že nešlo o príliš originálny metodický postup. Podobným spôsobom totiž svojho času pracovali českoslo-

36 Azda najviditeľnejším akademickým prejavom ľudáckej historiografie sa stala prvá syntéza slovenských dejín: HRUŠOVSKÝ. *Slovenské dejiny*. Turčiansky sv. Martin 1939, s. 29-55.

37 K jej azda najvýznamnejšiemu predstaviteľovi Štefanovi Polakovičovi vyšla osobitná monografia, v ktorej sa nachádza aj podrobná analýza rozvíjania svätoplukovského kultu: LENČEŠOVÁ. *Ludácky mozog. Štefan Polakovič a slovenský politický katolicizmus*. Bratislava 2025, s. 62-71.

38 Tamže, s. 52.

39 K téme viac HADLER. Das Großmährische Reich: tschechoslowakischer oder slowakischer Ur-Staat? Deutungskämpfe im 20. Jahrhundert. In WILLOWEIT a LEMBERG, eds. *Reiche und Territorien in Ostmitteleuropa: Historische Beziehungen und politische Herrschaftslegitimation*. München 2006, s. 359-378; LYSÝ. „I Svätopluk zaslúžil sa o slovenský štát.“ Používanie stredovekých symbolov v 20. a 21. storočí. In *Historický časopis*, 2015, roč. 63, č. 2, s. 335.

40 POLAKOVIČ. *K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje*. Martin 1939, s. 91-92; POLAKOVIČ. *Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky*. Bratislava 1941, s. 149.

41 ĎURICA. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. Bratislava 2003, s. 391.

42 Tamže, s. 28-29.

venský historici, keď sa pokúšali zdôvodniť kontinuitu medzi „Veľkou“ Moravou a obnovou štátnosti 28. októbra 1918.

Ďalšia vlna nacionálnej renesancie nastala v období na prelome prvého a druhého desaťročia nového milénia, počas ktorého sa stala predmetom spoločensky vedenej diskusie otázka, či bol Svätopluk kráľom starých Slovákov.⁴³ Je príznačné, že sa jednotliví autori vyjadrujúci sa v prospech Svätoplukovho kráľovského titulu navzájom od seba líšili. Vidieť je to predovšetkým na príspevku Júliusa Bartla, ktorý vnímal označenie kráľ menej formálne, než napríklad Martin Homza, ktorý spočiatku vychádzal prakticky úplne z (nie veľmi konzistentnej) argumentácie L. E. Havlíka.⁴⁴

Bolo prinajmenšom zaujímavé, akými cestami sa po diskusii na stránkach *Historického časopisu* medzi Martinom Homzom a Jánom Steinhübelom vydajú Homzove interpretácie. Mnohé naznačilo ním editované kolektívne dielo *Svätopluk v európskom písomníctve*, v ktorom autor pokladal svätoplukovskú ústnu tradíciu za „prirodzenú“ v kontraste s neprirodzenou literárnou.⁴⁵ V zásade pozitívny obraz „kráľa Svätopluka“ mal ísť do úzadia v súvislosti s republikánskou povahou Československa a najmä po komunistickom prevrate v roku 1948.⁴⁶ Novým interpretačným rámcom svätoplukovskej tematiky sa pre Martina Homzu tak stalo zdôrazňovanie kontinuity s nasledovníkmi mojmirovskej Moravy, s dynastiami vládncami v tomto priestore od 10. storočia.⁴⁷ Tento kon-

43 MARSINA a MULÍK, eds. *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno*. Bratislava 2009; ULÍČNÝ. Panovník Svätopluk I. – knieža či kráľ? In *Studia historica Tyrnaviensia*, 2011, roč. 11-12, s. 39-50; HOMZA. O kráľovskom titule Svätopluka I. († 894). In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 655-669; STEINHÜBEL. Bol alebo nebol Svätopluk kráľom? In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 671-696; BARTL. Opäť o kráľovskom titule Svätopluka I. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 2, s. 325-333; HOMZA, *Svätopluk v európskom písomníctve*, s. 142-161, 567-648, 653-654. Kritický pohľad na túto etapu slovenskej diskusie zhrnul HADLER. Alter Slowake! „Vernünftiger Staatshistorismus“ statt „Slawenbeschwörung“. In *Osteuropa*, 2009, roč. 59, č. 12, s. 273-279. Porovnaj tiež HARTIKAINEN; SYROVÁTKA a SZEBENI. Blurring Histories: King Svätopluk I and the Shaping of Slovak Identity through Pseudohistory and Slow Memory. In *Slovenský národopis*, 2024, roč. 72, č. 4, s. 363-549.

44 HAVLÍK. Dukljanská kronika a Dalmatská legenda. In *Rozprawy Československé akademie věd. Řada společenských věd. Ročník 86, sešit 2*. Praha 1976, s. 39; HAVLÍK. *Velká Morava s středoevropskými Slované*. Praha 1964, s. 135-136; HAVLÍK, *Morava v 9. a 10. století*, s. 63-64; HAVLÍK. *Svatopluk Veliký, král Moravanů a Slovanů*. Brno 1994, najmä s. 70; HAVLÍK. *Velká Morava a Franská říše*. In *Historické štúdie*, 1963, roč. 8, s. 166.

45 HOMZA, *Svätopluk v európskom písomníctve*, s. 101.

46 Tamže, s. 654. Tento záver je však v hlbokom rozpore s tým, ako kráľovský titul Svätopluka obhajovali doboví historici „hlavného prúdu“, ako boli Václav Vaněček či v drobných náznačkoch aj J. Dekan. VANĚČEK, *Prvních tisíc let*, s. 85; DEKAN, *Slovenské dejiny*, s. 125.

47 HOMZA. Ako rozumieť interpretácii kráľa Svätopluka v súčasnosti: Niekoľko poznámok na okraj chápania svätoplukovskej tematiky v slovenskej historiografii. In *Historický zborník*,

tinuitný rámec však nemá charakter hospodársko-sociálnej a správnej kontinuity, ktorú predstavovala teória stredoeurópskeho typu štátu, ale kontinuity akejsi hmlisto interpretovateľnej politickej imaginácie.

Ak sa pozrieme na túto časť slovenskej historiografie, musíme pripustiť, že vzťah medzi marxistickou historiografiou a nacionalizmom, ako ho naznačil vo svojej štúdii D. Kováč,⁴⁸ má svoje zaujímavé aspekty. Tým prvým je nepochybne skutočnosť, že v marxistickej historiografii (prinajmenšom v česko-slovenských podmienkach) vonkoncom nechýbal nacionalizujúci prvok, hoci je pravdou, že výrazne slovenský nacionalizmus (v intenzite a interpretáciách ľudáckej historiografie) v nej nemal miesto. Určite však platí, že prechod z marxistických pozícií k nacionalizmu nebol neprekonateľnou bariérou.⁴⁹

Je nepochybne dôležité, že nacionálne ladená časť slovenskej historiografie nie je jediným naratívom mojmirovských dejín. Po roku 1989 však bolo potrebné nájsť nové interpretačné východiská po vyčerpaní interpretačných rámcov marxistickej historiografie. Kým česká medievistika spravidla bezprostredne čerpá inšpiratívne zdroje z (najmä) nemeckej a rakúskej historiografie, slovenská si často tieto poznatky preberá z českého prostredia. Takým je napríklad aj nadviazanie na koncepcie etnogenézy pochádzajúce z nemeckého jazykového prostredia reprezentované najmä viedenskou školou (vychádzajúcej sčasti z prác Rainharda Wenskusa). V českom prostredí si Wenskusuovu prácu prvý všimol Lubomír Havlík⁵⁰ a s odstupom v prelomovej práci aj D. Třeštík.⁵¹ Tá sa stala prelomovou najmä vďaka odmietnutiu tézy o českých kmeňoch, ktorá sa v historiografii 19. a 20. storočia vyvíjala od Stammbaumtheorie až po marxistickú historiografiu predpokladané kmeňové celky zlučujúce sa do podoby feudálnych národností.⁵²

Tento trend inkorporoval do svojich predstáv Ján Steinhübel, pre ktorého sa výskum dejín Nitrianska stal najvýznamnejším dielom v troch vydaniach jeho

2023, roč. 33, č. 1, s. 21.

48 Porovnaj pozn. č. 2.

49 Azda najviditeľnejšie u KUČERA. *Kral' Svatopluk (830? – 846 – 894)*. Martin 2010. Na nacionalizujúce momenty v rámci „umenia možného“ v období normalizácie poukázal Adam Hudek: HUDEK, Great Moravia in Slovak Marxist Historiography, s. 273-274.

50 HAVLÍK. Gens Maravorum (Poznámky k vývoji gentes u Slovanů). In *Strážnice 1946 – 1966. Národopisné studie*. Brno 1966, s. 97-152.

51 TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 59-60.

52 RATKOŠ. K diskusi o vzniku národností na našem území. In *Historický časopis*, 1963, roč. 11, s. 268-277; VARSÍK. O vzniku a rozvoji slovenské národnosti v středověku. In *Historický časopis*, 1984, roč. 32, č. 4, s. 529-554. Takáto feudálna národnosť sa mohla vytvoriť po zániku kmeňového zriadenia (niekedy aj z viacerých kmeňov) a musela byť prítomná v podmienkach feudálneho hospodársko-spoločenského poriadku.

Nitrianskeho kniežatstva.⁵³ Aj pre J. Steinhübela sa mojmírovská Morava stala predmetom úvah o historickej kontinuite, v tomto prípade kontinuite územnej celistvosti Nitrianska, ktorú autor vidí prinajmenšom medzi mojmírovskou Moravou a arpádovským Uhorskom. Táto celistvosť sa podľa neho stala obeťou reorganizácie kráľovstva uhorským kráľom Kolomanom po zániku kniežatstva v roku 1108 a následnom prekreslení diecéznych a komitátnych hraníc. Slovenský naratív je tak postavený do kontextu mojmírovských a arpádovských dejín; na rozdiel od pôvodných nacionálnych naratívov je však u Jána Steinhübela prítomný väčší dôraz na kontinuitu územných celkov než na kontinuitu etnickú.

Vyhliadky

Mojmírovská Morava bude bez pochyb aj naďalej predmetom historického výskumu. Hoci sa pramenná základňa písomných prameňov (v porovnaní s prvou polovicou 20. storočia) nerozširuje, bude zaujímavé sledovať diskusie v prostredí ďalších historických vied, najmä archeológie. Kľúčovým sa tu stanú najmä témy súvisiace s interpretáciou vzťahu Nitry a Moravy, keďže sa ukazuje, že mnohé doteraz „jasné“ tézy, akou je napríklad dualistický charakter „Veľkej“ Moravy,⁵⁴ bude potrebné v budúcnosti kriticky opäť preskúmať. Mimo politických dejín bude dôležité vyrovnať sa s novými interpretáciami materiálnej kultúry vo vzťahu k hospodárskym štruktúram mojmírovskej éry, ktorá doposiaľ vyvolala napríklad pochybnosti o tom, či je možné ju vôbec nazývať štátom, alebo sa skôr oplatí používať alternatívny termín (charizmatické náčelníctvo).⁵⁵

V tomto stručnom (a prirodzene neúplnom) prehľade je azda najviac prítomný jeden spojovací článok medzi literatúrou spadajúcou ešte do 19. storočia až po súčasnosť. Je ňou večné hľadanie kontinuity mojmírovskej Moravy, a to predovšetkým vo vzťahu k neskorším politickým útvarom (přemyslovské Čechy, piastovské Poľsko, arpádovské Uhorsko). Táto kontinuita sa doposiaľ hľadala v Palackého ideáli slovanskej slobody, v kontinuite medzi moravskou a českou „štátnosťou“, v hospodárskych štruktúrach poňatých v marxistickom duchu alebo v teórii stredoeurópskeho typu štátu, v kontinuite medzi „veľkomoravskou“ na jednej strane a československou či ľudáckou štátnosťou na strane druhej, tak-

53 STEINHÜBEL. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava 2004, s. 9-10; STEINHÜBEL. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava 2016, s. 9-12; STEINHÜBEL. *The Nitrian Principality: The Beginnings of Medieval Slovakia*. Leiden; Boston 2021, s. 1-4.

54 HARVÁT, Od kmeňových vodcov k teritoriálnym vládcom, s. 107-147.

55 MACHÁČEK. „Veľkomoravský štát“ – kontroverze středoevropské mediévistiky. In *Archeologické rozhledy*, 2012, roč. 64, s. 775-787.

tiež ale aj v pseudosvätoplukovskej imaginácii či v kontinuite Nitrianska naprieč stáročiami raného stredoveku.

V tejto súvislosti však musíme pripustiť, že úsilie o hľadanie takejto kontinuity v slovenskej historiografii je možno stále iba akýmsi návykom na to, ako sa v uhorskom (či presnejšie povedané veľkomadžarskom) prostredí na prelome 19. a 20. storočia táto kontinuita programovo popierala v kontexte s tézou o neskorom pôvode Slovákov v Uhorsku. Pritom je zaujímavé, že z maďarskej strany je analógiou takejto kontinuity hunsko-maďarská alebo avarsko-maďarská kontinuita, ktorú je možné vycítiť v historických vedách v Maďarsku. Jedným z ponaučení našich národných dejín môže byť aj skutočnosť, že pre Slovákov je ďaleko dôležitejšie formovanie národného vedomia prostredníctvom ahistorických príbehov o mojmirovskej Morave než preukázateľné fakty z 9. storočia. To zároveň znamená, že mojmirovský príbeh je príbehom zaujímavým, bohatým, no pre naše národné dejiny v porovnaní s príbehom uhorských dejín ďaleko menej významným, než sme si ako slovenská spoločnosť ochotní pripustiť. Jednou z možných „veľkomoravských“ minulostí by mohlo byť pripustenie, že ďaleko dôležitejší ako príbeh 9. storočia je druhý život mojmirovského panstva.

O autorovi / About the author

Prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

Historický ústav SAV, v. v. i.

Klemensova 2522/19, 811 09 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: histmily@savba.sk

<https://orcid.org/0000-0002-4242-240X>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56986566200>

<https://explore.gnd.network/gnd/1125395621>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

ALBRECHT, Stefan. *Geschichte der Großmährenforschung in den Tschechischen Ländern und in der Slowakei*. Praha: Slovanský ústav AV ČR; Euroslavica, 2003.

ASSIS, Arthur Alfaix. *Plural pasts. Historiography between Events and Structures*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.

DEKAN, Ján. *Slovenské dejiny. Diel II. Začiatky slovenských dejín a riša veľkomoravská*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1951.

DERŽAVIN, N. S. *Slovenia v dávnej minulosti*. Bratislava: Tatran, 1950.

DITTRICH, Zdeněk R. *Christianity in Great-Moravia*. Groningen: J. B. Wolters, 1962.

- ŽURICA, Milan S. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. Bratislava: Lúč, 2003.
- HAVLÍK, Lubomír E. *Morava v 9. a 10. storočí. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace*. Praha: Academia, 1978.
- HAVLÍK, Lubomír E. *Svatopluk Veliký, král Moravanů a Slovanů*. Brno: Jota, 1994.
- HAVLÍK, Lubomír. *Velká Morava s středoevropskými Slované*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.
- HOMZA, Martin et al. *Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy*. Bratislava: Post scriptum, 2013.
- HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1939.
- KUČERA, Matúš. *Kral' Svatopluk (830? – 846 – 894)*. Martin: Matica slovenská, 2010.
- KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9. – 13. storočí*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974.
- KUTNAR, František a MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
- LENCÉŠOVÁ, Michaela. *Ludácky mozog. Štefan Polakovič a slovenský politický katolicizmus*. Bratislava: Paradigma publishing, 2025.
- MARSINA, Richard a MULÍK, Peter, eds. *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno*. Bratislava: Matica slovenská, 2009.
- PEKAŘ, Josef. *O smyslu českých dějin*. Praha: Academia, 1999.
- POLAKOVIČ, Štefan. *K základom Slovenského štátu. Filozofické eseje*. Martin: Matica slovenská, 1939.
- POLAKOVIČ, Štefan. *Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky*. Bratislava: Nákladom Generálneho sekretariátu HSĽS, 1941.
- POULÍK, Josef. *Starí Moravané budují svůj stát*. Gottwaldov: Krajské nakladatelství, 1960.
- STANISLAV, Ján. *Slovenský juh v stredoveku, I. diel (=Spisy jazykovedného odboru Matice slovenskej, Seria B, Sväzok I)*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská, 1948.
- STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied; Vydavateľstvo Rak, 2004.
- STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava: Vydavateľstvo Rak, 2016.
- STEINHÜBEL, Ján. *The Nitrian Principality: The Beginnings of Medieval Slovakia*. Leiden; Boston: Brill, 2021.
- ŠKVARNA, Dušan a HUDEK, Adam. *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2013.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Mysliť dějiny*. Praha; Litomyšl: Paseka, 1999.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- VANĚČEK, Václav. *Počátky práva a státu v Československu*. Praha: Věchrd, 1946.
- VANĚČEK, Václav. *Prvních tisíc let... Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanů*. Praha: Život a práce, 1949.
- VANĚČEK, Václav. *Stát Přemyslovců a středověká říše*. Praha: Melantrich, 1945.
- WOLFRAM, Herwig. *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378–907*. Wien: Kremayr & Scheriau, 1987.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- BARTL, Július. Opäť o kráľovskom titule Svätopluka I. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 2, s. 325-333.
- CURTA, Florin. Archeológia ranostredovekej služobníckej organizácie vo východnej Európe. In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 142-158.
- ELEY, Geoff. Marxistická historiografie. In *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*. Eds. Stefan Berger, Heiko Feldner, Kevin Passmore. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016, s. 79-102.
- HADLER, Frank. Alter Slowake! „Vernünftiger Staatshistorismus“ statt „Slawenbeschwörung“. In *Osteuropa*, 2009, roč. 59, č. 12, s. 273-279.
- HADLER, Frank. Das Großmährische Reich: tschechoslowakischer oder slowakischer Ur-Staat? Deutungskämpfe im 20. Jahrhundert. In WILLOWEIT, Dietmar a LEMBERG, Hans, eds. *Reiche und Territorien in Ostmitteleuropa: Historische Beziehungen und politische Herrschaftslegitimation*. München: R. Oldenburg, 2006, s. 359 – 378.
- HADLER, Frank. Historiografický mýtus Velké Moravy v 19. a 20. století. In *Časopis Matice Moravské*, 2001, roč. 120, č. 1, s. 156-158.
- HARTIKAINEN, Ilana; SYROVÁTKA, Jonáš a SZE BENI, Zea. Blurring Histories: King Svätopluk I and the Shaping of Slovak Identity through Pseudohistory and Slow Memory. In *Slovenský národopis*, 2024, roč. 72, č. 4, s. 363-549.
- HARVÁT, Matej. From Slavic Leader to National Ruler: A Modern Discursive Construction of the Early Medieval Rulership of Pribina († 861). In *Forum Historiae*, 2022, roč. 16, č. 1, s. 9-31.
- HARVÁT, Matej. Od kmeňových vodcov k teritoriálnym vládcom: Premeny kniežacej moci v slovanskom prostredí nad stredným Dunajom (791 – 955). In ŠTEFÁNIK, Martin a STEINHÜBEL, Ján, eds. *Panovnícka moc v stredoveku. Legitimita – atribúty – reprezentanti*. Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV; Historický ústav SAV, 2022, s. 107-147.
- HAVLÍK, Lubomír. Gens Maravorum (Poznámky k vývoji gentes u Slovanů). In *Strážnice 1946 – 1966. Národopisné studie*. Brno: Blok, 1966, s. 97-152.
- HAVLÍK, Lubomír. Velká Morava a Franská říše. In *Historické štúdie*, 1963, roč. 8, s. 166.
- HAVLÍK, Lubomír E. Dukljanská kronika a Dalmatská legenda. In *Rozprawy Československé akademie věd. Řada společenských věd. Ročník 86, sešit 2*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1976, s. 39.
- HÖFLER, Constantin. Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte. IV. Die Epochen der slavischen Geschichte bis zum Jahre 1526. In *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe*, 1880, roč. 97, s. 797-912.
- HOMZA, Martin. Ako rozumieť interpretácii kráľa Svätopluka v súčasnosti: Niekoľko poznámok na okraj chápania svätoplukovskej tematiky v slovenskej historiografii. In *Historický zborník*, 2023, roč. 33, č. 1, s. 21.
- HOMZA, Martin. Ešte raz k téme kráľovského titulu pre Svätopluka I. alebo odpoveď na odpoveď Jána Steinhübla, ale aj iným súčasným aj minulým antidicosvätoplukiánom. In *Historické štúdie*, 2016, roč. 26, č. 1, s. 139-162.
- HOMZA, Martin. O kráľovskom titule Svätopluka I. († 894). In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 655-669.
- HOMZA, Martin. Svätoplukovská tematika v slovenskej historiografii posledného obdobia. In *Slovenský časopis historický*, 2022, roč. 3, č. 1, s. 3-18.
- HOMZA, Martin. The Image and Interpretation of Svatopluk in the Eyes of Slovak Historians Over the Last Hundred Years and One Short Remark at the End. In *Konštantínove listy*, 2022, roč. 15, č. 2, s. 16-34.

- HUDEK, Adam. Great Moravia in Slovak Marxist Historiography. In NODL, Martin; WĘNCOWSKI, Piotr a ZUPKA, Dušan, eds. *Marxism and Medieval Studies. Marxist Historiography in East Central Europe (=East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, Volume: 93)*. Leiden; Boston: Brill, 2024, s. 265-270.
- HUDEK, Adam. Slovenská historiografia a československé dejiny v rokoch 1918 – 1968. In *Forum historiae*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 50.
- KALHOUS, David. Model státu stredoevropského typu: Koncept na pomezí tradice a inovace. (Ke kontinuitě a diskontinuitě v české historiografii po r. 1948). In *Forum historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 159-173.
- KOVÁČ, Dušan. Slovenská historiografia po roku 1989 v medzinárodnom kontexte: teoreticko-metodologické aspekty. In *Historický časopis*, 2025, roč. 73, č. 1, s. 7.
- KUČERA, Matúš. Marxove „Grundrisse“ a problém spoločensko-ekonomickej formácie. In *Historický časopis*, 1983, roč. 31, s. 325-345.
- KUČERA, Matúš. Veľká Morava a začiatky našich národných dejín. In *Historický časopis*, 1985, roč. 33, č. 2, s. 187-189.
- LYSÝ, Miroslav. Delené vlastníctvo v práve platnom na území Slovenska. In *Acta Iuridica Olomucensia*, 2021, roč. 16, č. 1, s. 23-31.
- LYSÝ, Miroslav. „I Svätopluk zaslúžil sa o slovenský štát“. Používanie stredovekých symbolov v 20. a 21. storočí. In *Historický časopis*, 2015, roč. 63, č. 2, s. 335.
- MACHÁČEK, Jiří. Marxists, Pseudo-Marxists and Neo-Marxists in Czech Archeology. In NODL, Martin; WĘNCOWSKI, Piotr a ZUPKA, Dušan, eds. *Marxism and Medieval Studies. Marxist Historiography in East Central Europe (=East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, Volume: 93)*. Leiden; Boston: Brill, 2024, s. 282-294.
- MACHÁČEK, Jiří. „Velkomoravský stát“ – kontroverze stredoevropské medievistiky. In *Archeologické rozhledy*, 2012, roč. 64, s. 775-787.
- RATKOŠ, Peter. K diskusi o vzniku národnosti na našom území. In *Historický časopis*, 1963, roč. 11, s. 268-277.
- RATKOŠ, Peter. Obdobie včasného feudalizmu. In *Dejiny Slovenska I (do roku 1526)*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986, s. 125-129.
- RATKOŠ, Peter. Počiatky feudalizmu na Slovensku (K problematike raného feudalizmu v našich krajinách). In *Historický časopis*, 1954, roč. 2, č. 2, s. 252-276.
- SIEKLIK, Jan. Quidam Priwina. Z zagadnień kształtowania się państwowości morawskiej w IX wieku. In *Slavia occidentalis*, 1962, roč. 22, s. 118-122.
- STEINHÜBEL, Ján. Bol alebo nebol Svätopluk kráľom? In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 671-696.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Die slowakische Geschichtsforschung des 20. Jahrhunderts auf der Suche nach „ihrem“ Frühmittelalter. In *Vergangenheit und Vergegenwärtigung (=Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 14)*. Eds. Helmut Reimitz, Bernhard Zeller. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 258.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Poučenie z krízového vývoja v stredovekej scholastike alebo esej o nás stredovekárach. In *Forum historiae*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 16.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Panovník Svätopluk I. – knieža či kráľ? In *Studia historica Tyrnaviensia*, 2011, roč. 11-12, s. 39-50.
- VARSÍK, Branislav. O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. In *Historický časopis*, roč. 32, 1984, č. 4, s. 529-554.